

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ В ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

У даній статті розглядаються актуальні питання щодо психолого-педагогічних механізмів формування в підлітків ціннісного ставлення до природи; дається їх наукова характеристика.

Ключові слова: підлітки, ціннісне ставлення до природи, психолого-педагогічні механізми.

Проблема виховання учнів в умовах розбудови демократичної державності набуває особливого значення, оскільки розвиток ринкових взаємин в Україні, зростання кількості різноманітних джерел інформації неоднозначно впливають на формування особистості молодого людини. Педагогічна теорія й практика засвідчують, що соціальні, моральні цінності, зокрема, екологічні втрачають актуальне значення для деяких молодих людей. Сучасні державні документи щодо освіти й виховання молоді в Україні засвідчують необхідність формування з природою, бережливого й відповідального ставлення співіснування з природою, бережливого й відповідального ставлення до її багатств. Тому звернення до проблеми виховання у підлітків ціннісного ставлення до природи у навчально-виховному процесі є своєчасним і нагальним.

Формування в підлітків ціннісного ставлення до природи, самостійної оцінки її об'єктів, як свідчать результати нашого дослідження, не терплять прямого втручання ззовні, проявів педагогічного тиску. Вказівки на те, що має подобатися, як діяти, порушують безпосередній емоційний контакт підлітка з природним об'єктом.

Мета статті – окреслити психолого-педагогічні механізми процесу формування підлітків ціннісного ставлення до природи.

Ми врахували, що:

- підлітковий період знаменує початок нового етапу в розвитку духовної взаємодії учнів з природою. Якщо на попередніх вікових етапах ставлення до природи генерувалося переважно за допомогою зовнішніх засобів впливу, то в підлітковому віці акценти цього процесу змістилися в сторону посилення ролі внутрішніх чинників. А це передбачає визначення і застосування таких способів педагогічної дії, за яких ставлення до природи набуває більш особистісного характеру, чіпає як чуттєво-емоційну сферу, так і переконання підлітків, їх ціннісні установки й орієнтації стосовно природи;

- цікавість, допитливість, сприйнятливність до всього нового – специфічні особливості підлітка. Найважливішою умовою розвитку психологічних новоутворень слід вважати якісно новий рівень соціальних сподівань і вимог, які висувають перед підлітком школа, сім'я, суспільство. Характерними новоутвореннями підлітка є прагнення до самоосвіти і самовиховання, повна визначеність нахилів та професійних уподобань, теоретичне опанування дійсності випереджає практичне, бажання бути дорослим. Він відкритий до розкриття таємниць довколишньої дійсності. Набуті екологічні знання, їх глибина й обсяг стають суттєвим критерієм в оцінці природних об'єктів і явищ. За цих умов завдання педагога полягало в трансляванні інтелектуальних надбань, що мають активно слугувати формуванню в підлітків ціннісного ставлення до природи;

- думки, переконання, ставлення підлітків відзначаються великою емоційною насиченістю. Саме в цьому віці на зміну мозаїчній картині ціннісного реагування молодших підлітків приходять якісно вищий рівень емоційної взаємодії з об'єктами і явищами природного світу. Підлітка хвилюють не лише факти, що впливають чуттєвими засобами, але й явища, в основі яких лежить складна думка. Якщо в молодшому підлітковому віці, як підтверджує аналіз літературних джерел, сильні почуття пробуджуються переважно яскравими картинами природи, чуттєвими властивостями її предметів та явищ, то в середніх і старших підлітків джерелом емоційної

активності все більше є моральне переконання, яке проявляється в загальній оцінці того, що правильне й неправильне, що варте схвалення, а що осуду. Отже, зберегти ці емоційні надбання – значить запобігти розвитку суто утилітарного погляду на природу в старшому підлітковому віці. Крім цього, слід актуалізувати увагу на тому, що підлітковий вік – це той період у житті людини, коли складається структура вчинку. Ефективно організувати взаємодію з природою в цьому віці означає досягти того, щоб кожен підліток спромігся виявити своє тяжіння до взаємодії з природою саме в тих діях і вчинках, які найбільш повно відповідають його нахилам;

- усім підліткам властиве прагнення до самостійності в колективі дорослих й однолітків. Тоді завданням загальноосвітньої школи є виховання в них прагнення і здатності до дій і вчинків, у процесі яких зусилля членів дитячого й педагогічного колективів об'єднуються в ім'я досягнення високої мети – збереження об'єктів навколишнього середовища.

Слід зазначити, що у психолого-педагогічній літературі представлена низка параметрів, застосування яких дає змогу більш-менш повно здійснити кількісний і якісний вимір суб'єктивного ставлення. Зокрема характеристика змісту цих параметрів знайшла своє відображення у працях С. Дерябо [2; 3], Б. Ломова [5], Г. Марочко [6], Г. Пустовіта [7], В. Ясвіна [2; 7] та ін.

Найбільш прийнятною нам уявляється класифікація, якої дотримується Г. Пустовіт. Науковець поділяє параметри суб'єктивного ставлення на дві групи. До першої він відносить ті способи виміру, які дають кількісно-змістову характеристику суб'єктивного ставлення за принципом “більше-менше” тобто незалежно від змісту ставлення. Центром другої групи є параметр модальності, який здійснює якісно-змістову характеристику цього ставлення.

Так, змістовно-просторовий, або параметр широти визначає зміст і широту суб'єктивного ставлення. За його допомогою можна встановити: приваблюють людину лише окремі представники тваринного чи рослинного світу (незначний рівень широти) чи вона обожнює природу загалом (значний рівень широти). Отже, діапазон цього виміру варіюється залежно від кількості

природних об'єктів, що стали предметом суб'єктивного ставлення: від окремих об'єктів – до їх груп – природи в цілому.

Змістовно-динамічний (за Г. Пустовітом [7]), або параметр інтенсивності (за В. Ясвіним [8] і В. Зотовим [4]) допомагає знайти відповідь на питання, у яких сферах і з якою силою виявляється суб'єктивне ставлення до природи. Призначення цього параметру – вимір рівня прояву суб'єктивного ставлення до природи. Так, якщо одна людина обмежує своє ставлення до природи задоволенням від споглядання її об'єктів і мешканців (низький рівень інтенсивності), то інша, залюблена в природу, втілює свій інтерес до неї шляхом самоосвітнього розширення кола екологічних знань, виявляє його у відповідних діях і вчинках, а іноді пов'язує свою любов до природи зі своїми професійними устремліннями (високий рівень інтенсивності).

Застосування параметра усвідомленості дає змогу встановити, якою мірою особистість свідомо здійснює свою діяльність у природі та узгоджує її з задоволенням власних потреб. За низького рівня підлітка, власне, природа мало цікавить, тому охороною її, екологічною діяльністю в ній він майже не опікується. За середнього рівня усвідомленості школяр охоче бере участь у природоохоронних заходах, святах, особливо тих, які відзначаються значною силою емоційного впливу на особистість. Він охоче діє, але, як правило, не із власної ініціативи, а під впливом педагогів і товаришів. І лише на високому рівні усвідомленості суб'єктивного ставлення до природи взаємодія учня з природним середовищем стає для нього потребою, а нерідко набуває і професійного спрямування.

Параметр стійкості є особливо значущим засобом виміру суб'єктивного ставлення до природи. Його можна охарактеризувати як показник стабільності цього ставлення в часі. Саме він, доводить Г. Пустовіт, дає змогу оцінити суб'єктивне ставлення особистості до природного середовища не в якийсь конкретний момент, а загалом як уже стабільно сформовану і функціонуючу в свідомості та діяльності людини якість [7]. Саме це надбання і є однією з основних складових кінцевої мети екологічного навчання і виховання.

За твердженням І. Беха, у свідомості дитини формується стійке уявлення, що певні моральні вимоги – це спосіб розв’язання тих чи інших її практичних завдань [1, с. 48].

Відтак означені вище параметри розкривають кількісні характеристики суб’єктивного ставлення особистості до природи. Вони, за висновком С. Дерябо і В. Ясвіна, створюють своєрідний суб’єктивний простір конкретного ставлення, і чим більший цей простір, тим помітніша роль природи в житті людини [3; 8].

У міру досягнення більш високого рівня суб’єктивного ставлення до природи складається можливість охарактеризувати його параметрами іншого порядку. Основні з них – параметри емоційності, когерентності, домінантності, узагальненості, активності.

Так, параметр емоційності – це показник ступеня насиченості суб’єктивного ставлення, питомої ваги емоційного й раціонального компонентів. Значення його полягає в тому, що емоції і почуття активно впливають на зміст, напрями і форми екологічних уподобань і діяльності підлітків. Однак, як наголошує І. Бех, для того щоб стати спонукою до діяльності, вони мають бути раціонально контрольованими [1].

Параметр когерентності – це мірило узгодженості всіх ставлень особистості, показник гармонізації їх. З його допомогою можна знайти відповідь на питання, яку позицію займає суб’єктивне ставлення до природи стосовно внутрішнього світу особистості: інтегрується з ним, є його органічною частиною або знаходиться на периферії чи в ізоляції. З огляду на це некогерентним можна вважати суб’єктивне ставлення, наприклад, спеціаліста в галузі екології, який старанно виконує свої обов’язки, але суб’єктивне ставлення якого до природи не вписується в систему його основних ціннісних уподобань та орієнтирів.

Параметр домінантності визначає місце суб’єктивного ставлення до природи в ієрархії інших ставлень особистості. Чим більшу роль суб’єктивне ставлення до природи відіграє в життєдіяльності людини, тим вище рівень його

домінантності. Максимально домінантним є таке суб'єктивне ставлення людини до об'єктів і явищ природи, яке складає смисл її життєдіяльності.

Параметр узагальненості характеризує суб'єктивне ставлення до природи в межах “одиничне – загальне”. Воно формується в процесі онтогенезу як результат ознайомлення особистості з властивостями окремих природних об'єктів і явищ та носить переважно нестійкий, імпульсивний характер.

Отже, враховуючи зазначене вище, у ході подальшого розвитку особистості, в міру розширення кола екологічних знань ставлення її до природи інтелектуалізується, знання завдяки абстрагуванню переносяться на однорідні природні об'єкти, класи, групи, категорії, завдяки чому ставлення до них набуває узагальненості.

З огляду на призначення названих вище базових і другорядних параметрів виміру суб'єктивного ставлення до природи впливає, що вони не дають повного уявлення про це ставлення. Щоб отримати його, необхідно врахувати не тільки кількісно-змістові, а й якісно-змістові показники виміру. Останні визначаються за допомогою базового параметра модальності. Відповідно до цього параметра ставлення особистості до природи може бути позитивним, негативним, амбівалентним, тобто одночасно і “плюс” і “мінус”. Прояви модальності теж можуть бути різними (емоційна реакція, виступ “за” чи “проти” тощо).

Характер модальності ставлення до природи залежить від взаємодії людини з природою і може визначатися в цьому зв'язку в площинах “прагматична–непрагматична” і “об'єктно–суб'єктна”. Якщо людина використовує природу лише як джерело задоволення своїх прагматичних потреб та інтересів, ми маємо справу з прагматичною моделлю взаємодії. У разі, коли ставлення людини до природи зумовлюється прагненням до пізнання, збереження і відтворення природних багатств, йдеться про непрагматичну модель відповідної взаємодії. З огляду на це модальність означених вище ставлень характеризується в площині “прагматична–непрагматична”.

Як засвідчують результати досліджень С. Дерябо [2], Г. Пустовіта [7], В. Ясвіна [3; 8], за певних умов природні об'єкти можуть сприйматися людьми як своєрідні суб'єкти. Інакше кажучи, існує не лише об'єктне, але і суб'єктне сприйняття людиною представників природного світу. Залюбленість у природу наділяє людину здатністю розглядати природні об'єкти як партнерів по спілкуванню, сприяє створенню атмосфери близькості й духовної спорідненості. Можливості сприйняття тварин і рослин в якості суб'єктів, а також психологічний механізм дії цього феномена детально охарактеризовано в дослідженні С. Дерябо [2].

Отже, такий феномен суб'єктивного ставлення в психології екологічної свідомості отримав назву суб'єктифікації. Остання становить собою процес і результат наділення об'єктів явищ природи здатністю виконувати специфічно суб'єктивні функції внаслідок чого вони сприймаються людиною як суб'єкти. Відтак модальність суб'єктивного ставлення може виявлятися не лише в площині “прагматична–непрагматична”, але і в площині “об'єктна–суб'єктна”. Відповідно визначаються чотири типи модальності: 1) об'єктно-прагматичний, 2) об'єктно-непрагматичний, 3) суб'єктно-прагматичний, 4) суб'єктно-непрагматичний.

Сутність першого полягає в тому, що у своєму ставленні до об'єктів природи людина керується прагматичними мірками, за принципом: яку користь від цього я матиму?

Другий тип модальності передбачає непрагматичне ставлення людини до природи: вона не опікується її проблемами, не намагається зробити внесок у їх розв'язання. Природні об'єкти для неї лише джерело інформації на шляху реалізації накресленої мети.

З такою міркою підходить до природи людина, яка збирає і фіксує дані щодо представників природного світу з метою накопичення й узагальнення необхідної інформації.

Третій тип модальності – суб'єктно–прагматичний – характеризується тим, що природні об'єкти людина сприймає як засіб, а не самоцінність. Так,

наприклад, власники представників тваринного і рослинного світу, керуючись метою завоювати приз, вибороти почесне місце на змаганнях і виставках, безумовно, намагаються знайти спільну мову, встановити взаєморозуміння з ними, тобто ставляться до них як до партнерів, суб'єктів. Водночас більшість із цих людей орієнтовані на суто прагматичні цілі: отримання коштовного приза, престиж, прибуток від продажу потомства переможців тощо [8]. З огляду на це ми можемо вважати цей тип модальності суб'єктно-прагматичним.

Що стосується четвертого типу модальності, то він, на нашу думку, найбільш педагогічно бажаний. У його площині в своїх стосунках з природою людина керується безкорисливою любов'ю до її багатств, прагненням пізнавати, зберігати, примножувати природні скарби. Саме таке ставлення до природи властиве істинним її любителям і захисникам.

Таким чином, усі названі параметри виміру ціннісного ставлення до природи розкривають його з достатньою повнотою, даючи йому кількісно-змістову і якісно-змістову характеристику. Практичне використання їх дає змогу прослідкувати й оцінити динаміку розвитку в учнівської молоді ціннісного ставлення до природи. Складність процесу формування ціннісного ставлення до природи в подальшому потребує обґрунтування його основних виховних принципів. Проблема формування ціннісного ставлення до природи потребує в подальшому комплексного психолого-педагогічного дослідження.

Література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 48.
2. Дерябо С.Д. Природный объект как “значимый другой” – Даугавпилс, 1996. – 137 с.
3. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Две модели экологии: экологический кризис как кризис антропоцентрического сознания // Человек – 1998. – №1. – С. 34 – 40.

4. Зотов В.В. Воспитание у младших школьников эмоционально-ценностного отношения к природе: Автореф. дисс. ... кандидата пед. наук / Московский пед. гос. ун-т – М., – 1998. – 16 с.
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии – М., 1984. – С. 137.
6. Марочко Г.С. Формування екологічної культури учнів ПТУ в процесі вивчення предметів професійно-технічного циклу: Автореф. дис. ... кандидата пед. наук / Ін-т пед. і психол. проф. освіти АПН України. – К., 1996. – 24 с.
7. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
8. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

***ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ У
ПОДРОСТКОВ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДЕ***

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы психолого-педагогических механизмов формирования у подростков ценностного отношения к природе; представлена их научная характеристика.

Ключевые слова: подростки, ценностное отношение к природе, психолого-педагогические механизмы.

Yurkova T.F.

***PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL MECHANISMS FORMATION OF
TEENAGERS' APPRECIATIVE ATTITUDE TO NATURE***

This article discusses the important issues of psychological and pedagogical mechanisms formation of teenagers' appreciative attitude to nature, presented their scientific characteristics.

Key words: teenagers, appreciative attitude to nature, psychological and pedagogical mechanisms